Samling af Afgørelser

FORSLAG TIL AFGØRELSE FRA GENERALADVOKAT
J. KOKOTT
af 11. juli 2019[1]

Forenede sager C-355/18 – C-357/18 og C-479/18

Barbara Rust-Hackner (sag C-355/18)
Christian Gmoser (sag C-356/18)
Bettina Plackner (sag C-357/18)
mod
Nürnberger Versicherung Aktiengesellschaft Österreich
(anmodning om præjudiciel afgørelse indgivet af Landesgericht Salzburg (Østrig))
og
KL,
LK,
MJ,
NI
mod
UNIQA Österreich Versicherungen,
Allianz Elementar Lebensversicherungs-Aktiengesellschaft,
DONAU Versicherung AG Vienna Insurance Group (sag C-479/18)

(anmodning om præjudiciel afgørelse indgivet af Bezirksgerichts für Handelssachen Wien (Østrig))

»Anmodning om præjudiciel afgørelse – direkte forsikringsvirksomhed (livsforsikring) – direktiv 90/619/EØF, 92/96/EØF, 2002/83/EF og 2009/138/EF – opsigelsesret – manglende eller fejlagtig oplysning om betingelserne for at udøve denne ret – opsigelsesrettens bortfald – opsigelsens retsvirkninger«

I. Indledning

1. Under hvilke omstændigheder og hvor længe kan en forsikringstager opsige en livsforsikringsaftale under påberåbelse af en manglende eller fejlagtig oplysning om opsigelsesretten?

2. Ifølge de relevante bestemmelser i forsikringsdirektiverne har forsikringstageren ret til at opsige livsforsikringsaftalen inden for en kort frist efter kontraktens indgåelse. I denne forbindelse skal forsikringsvirksomheden i forbindelse med forberedelsen af aftalen sørge for en tilstrækkelig oplysning om denne ret.

1 – Originalsprog: tysk.

3. I de foreliggende sager, som er foranlediget af fire anmodninger om præjudiciel afgørelse fra to østrigske domstole, skal Domstolen nærmere bestemt præcisere, i hvilke tilfælde en ikke korrekt oplysning på samme måde som en undladt oplysning ikke opfylder sit formål. For sådanne tilfælde anmodes Domstolen desuden om afklaring af spørgsmålet om, hvor længe forsikringstagerens opsigelsesret kan opretholdes. I tilfælde af, at en ekstraordinært sen opsigelse er tilladt eller sågar påbudt i henhold til EU-retten, spørges der endelig om de EU-retlige regler for udformningen af retsvirkningerne af en opsigelsesmeddelelse.

II. Retsforskrifter

A. EU-retten

4. På grund af de forskellige tidspunkter, som de i hovedsagerne omtvistede livsforsikringsaftaler blev indgået på, er det bestemmelser i forskellige direktiver, der skal anvendes og fortolkes. De præjudicielle spørgsmål i sagerne C-355/18, C-356/18 og C-357/18 samt det andet præjudicielle spørgsmål i sag C-479/18 skal behandles ud fra andet [2] og tredje [3] livsforsikringsdirektiv [4], mens desuden de efterfølgende direktiver 2002/83 [5] og 2009/138 [6] er afgørende for de øvrige præjudicielle spørgsmål i sag C-479/18. Indholdsmæssigt stemmer de direktivbestemmelser, som skal fortolkes, imidlertid overens, og dette giver derfor ikke anledning til forskelle.

5. Andet livsforsikringsdirektivs artikel 15, stk. 1, fastsatte:

»Hver medlemsstat bestemmer, at en forsikringstager, der tegner en individuel livsforsikring, har en frist på mellem 14 og 30 dage fra det tidspunkt, hvor han fik meddelelse om, at forsikringsaftalen er indgået, til at opsige aftalen.

Forsikringstagerens meddelelse om, at aftalen opsiges, medfører, at han fremover frigøres for alle forpligtelser i henhold til den pågældende aftale.

Betingelserne for opsigelse og de heraf affødte øvrige retsvirkninger bestemmes efter den lovgivning, der finder anvendelse på forsikringsaftalen, […], navnlig hvad angår retningslinjerne for, hvorledes forsikringstageren underrettes om, at forsikringsaftalen er indgået.«

Artikel 35, stk. 1, i direktiv 2002/83 og artikel 186, stk. 1, i Solvens II-direktivet svarer i videst muligt omfang til denne bestemmelse.

6. Tredje livsforsikringsdirektivs artikel 31, stk. 1 og 4, fastsatte:

»1. Inden en forsikringsaftale indgås, skal der mindst forelægges forsikringstageren de i bilag II, punkt A, nævnte oplysninger.

2 – Rådets andet direktiv 90/619/EØF af 8.11.1990 om samordning af love og administrative bestemmelser vedrørende direkte livsforsikringsvirksomhed, om fastsættelse af bestemmelser, der kan lette den faktiske gennemførelse af den frie udveksling af tjenesteydelser, og om ændring af direktiv 79/267/EØF (EFT 1990, L 330, s. 50), som ændret ved Rådets tredje direktiv 92/96/EØF af 10.11.1992 om samordning af love og administrative bestemmelser vedrørende direkte livsforsikringsvirksomhed og om ændring af direktiv 79/267/EØF og 90/619/EØF (tredje livsforsikringsdirektiv) (EFT 1992, L 360, s. 1).

3 – Rådets tredje direktiv 92/96/EØF af 10.11.1992 om samordning af love og administrative bestemmelser vedrørende direkte livsforsikringsvirksomhed og om ændring af direktiv 79/267/EØF og 90/619/EØF (herefter »tredje livsforsikringsdirektiv«).

4 – Når der i det følgende henvises til bestemmelser i direktiv 90/619 som ændret ved direktiv 92/96, betegnes de som bestemmelser i »andet livsforsikringsdirektiv«.

5 – Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2002/83/EF af 5.11.2002 om livsforsikring (EFT 2002, L 345, s. 1).

6 – Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2009/138/EF af 25.11.2009 om adgang til og udøvelse af forsikrings- og genforsikringsvirksomhed (Solvens II) (EUT 2009, L 335, s. 1) (herefter »Solvens II-direktivet«). Når der i det følgende uden forskel henvises til andet livsforsikringsdirektiv, tredje livsforsikringsdirektiv, direktiv 2002/83 og Solvens II-direktivet, betegnes disse direktiver under ét som »forsikringsdirektiverne«.

[…]

4. Gennemførelsesbestemmelserne til denne artikel og til bilag II fastsættes af den medlemsstat, hvor forpligtelsen består.«

Artikel 36, stk. 1, i direktiv 2002/83 og artikel 185 i Solvens II-direktivet indeholder tilsvarende bestemmelser.

7. Bilag II (»Oplysninger til forsikringstageren«) til tredje livsforsikringsdirektiv oplistede i litra A de oplysninger, som skulle forelægges forsikringstageren inden indgåelsen af aftalen [7]. I henhold til bilagets andet punktum skulle de »skriftlige oplysninger«, som skulle forelægges forsikringstageren, »være klart og præcist formuleret og affattet på et officielt sprog i den medlemsstat, hvor forpligtelsen består« [8]. Disse oplysninger omfattede i henhold til litra A, a.13, »Betingelser for udøvelse af opsigelsesretten« [9].

B. National ret

8. § 165a i den østrigske Versicherungsvertragsgesetz (forsikringsaftaleloven) i den affattelse, der gjaldt for hovedsagerne i sag C-356/18 og C-357/18 samt for hovedsagerne A og B i sag C-479/18 [10], var affattet således:

»(1) Forsikringstageren er berettiget til inden for to uger efter indgåelsen af aftalen at opsige denne aftale. Har forsikringsvirksomheden ydet midlertidig dækning, tilkommer der herfor forsikringsvirksomheden en præmie, der tilsvarer dækningens varighed.

(2) Har forsikringsvirksomheden ikke opfyldt sin forpligtelse til at oplyse om sin adresse (§ 9a, stk. I, nr. I, i Versicherungsaufsichtsgesetz, herefter »lov om tilsyn med forsikringsselskaber«), begynder fristen for opsigelse i henhold til stk. I ikke at løbe, før forsikringstageren får kendskab til denne adresse.

(3) De foregående stykker gælder ikke for gruppeforsikringsaftaler eller for aftaler med en løbetid på højst seks måneder.«

9. Den affattelse af forsikringsaftalelovens § 165a [11], som gjaldt for hovedsagen i sag C-355/18 samt for hovedsag C i sag C-479/18, forlængede den i stk. 1 nævnte frist til 30 dage. Den affattelse af forsikringsaftalelovens § 165a, som er relevant for hovedsag D i sag C-479/18, indeholder et nytilføjet stk. 2a [12] med følgende ordlyd:

»(2a) Er forsikringstageren forbruger (§ 1, stk. 1, nr. 2, i Konsumentenschutzgesetz) [den østrigske lov om forbrugerbeskyttelse], begynder fristen for opsigelse i henhold til stk. 1 og 2 først at løbe, når forsikringstageren også er blevet oplyst om denne opsigelsesret.«

7 – Jf. også bilag III, litra A), til direktiv 2002/83 og Solvens II-direktivets artikel 185.

8 – Jf. også bilag III, litra A), til direktiv 2002/83 og Solvens II-direktivets artikel 185, stk. 6.

9 – Jf. også bilag III, litra A), a.13, i direktiv 2002/83 og Solvens II-direktivets artikel 185, stk. 3, litra j).

10 – BGBl. I nr. 6/1997.

11 – BGBl. I nr. 95/2006.

12 – BGBl. I nr. 34/2012.

10. § 9a, stk. 1, i lov om tilsyn med forsikringsselskaber i den for hovedsagerne relevante affattelse (BGBl. nr. 447/1996 og BGBl. I nr. 34/2015) var affattet således (uddrag):

»(1) Forsikringstageren skal ved indgåelsen af en forsikringsaftale om en indenlandsk risiko inden indgåelsen af aftalen oplyses skriftligt om

[…]

6. de omstændigheder, hvorunder forsikringstageren kan fortryde eller opsige forsikringsaftalen.«

III. De faktiske omstændigheder og retsforhandlingerne i hovedsagen

11. Genstanden for alle hovedsagerne er fysiske personers krav om tilbagebetaling af alle betalte forsikringspræmier inklusive kapitaliserede renter, som disse forsikringstagere gør gældende mod de respektive livsforsikringsvirksomheder. Disse krav er støttet på opsigelsesmeddelelser, som de pågældende forsikringstagere har afgivet længe efter aftaleindgåelsen, til dels sågar efter at have hævet den pågældende aftale (såkaldt »sen opsigelse«).

12. Som begrundelse for deres krav har sagsøgerne i hovedsagerne i det væsentlige påberåbt sig, at de enten slet ikke (sag B i sag C-479/18) er blevet oplyst om deres opsigelsesret af de pågældende forsikringsvirksomheder, eller i hvert fald er blevet oplyst urigtigt. Oplysningens fejlagtighed ligger i, at denne gør opsigelsesmeddelelsens gyldighed afhængig af, at kravet om skriftlighed overholdes, mens det i henhold til national ret er tilstrækkeligt med en formløs meddelelse. Derved blev forsikringstagerne hindret i at udøve deres opsigelsesret, som er sikret ved EU-retten, og fristen for at meddele opsigelsen begyndte derfor ikke at løbe.

13. Mellem de sagsøgende forsikringstagere og de i hovedsagerne sagsøgte forsikringsvirksomheder er det omtvistet, om opsigelsesretten allerede var udløbet på det tidspunkt, hvor den blev udøvet. Desuden er der uenighed om, hvorvidt forsikringstagerens betalingskrav er begrænset til den relevante tilbagekøbsværdi på tidspunktet for aftalens opløsning, eller om alle erlagte ydelser skal tilbagebetales efter principperne om genopretning af situationen før aftaleindgåelsen for at undgå uberettiget berigelse.

14. I sagerne C-355/18 – C-357/18 har de sagsøgende forsikringstagere i det væsentlige støttet deres krav på, at de var berettiget til en sen opsigelse, idet de havde fået en urigtig oplysning om opsigelsesmeddelelsens form. Efter at de i første instans fik medhold i deres påstande, anser den forelæggende ret, Landesgericht Salzburg (den regionale domstol i Salzburg), som appeldomstol det for nødvendigt at anmode Domstolen om en fortolkning af de relevante bestemmelser i forsikringsdirektiverne, da den er i tvivl om, hvorvidt en oplysning skal anses for »fejlagtig«, når den ikke førte til vildledning af forsikringstageren om, at den pågældende havde en opsigelsesret.

15. I sagerne C-355/18 og C-356/18 blev aftalen opsagt, efter at denne allerede var opløst som følge af ophævelse eller tilbagekøb. Derimod var den omtvistede livsforsikringsaftale i sag C-357/18 ikke forud blevet opløst som følge af ophævelse på det tidspunkt, hvor meddelelsen om opsigelsen blev givet.

16. Den præjudicielle anmodning i sag C-479/18 er foranlediget af fire sager, som af den forelæggende ret, Bezirksgericht für Handelssachen Wien (distriktsdomstolen for handelsretlige sager i Wien), betegnes som sag A-D, og som omhandler sammenlignelige søgsmål anlagt af forsikringstagere mod de respektive forsikringsvirksomheder med påstand om genopretning af situationen før indgåelsen af livsforsikringsaftaler. Disse forsikringstagere meddelte ligeledes deres opsigelse længe efter aftaleindgåelsen på grund af fejlagtig eller manglende oplysning. I sag B meddelte forsikringstageren sin opsigelse på grund af manglende oplysning efter at have hævet aftalen og efterfølgende fået udbetalt tilbagekøbsværdien.

IV. Anmodningen om præjudiciel afgørelse og retsforhandlingerne for Domstolen

17. I sagerne C-355/18 og C-356/18 har Landesgericht Salzburg (den regionale domstol i Salzburg) forelagt Domstolen følgende præjudicielle spørgsmål:

»1) Skal artikel 15, stk. 1, i direktiv 90/619/EØF (andet livsforsikringsdirektiv), som ændret ved direktiv 92/96/EØF (tredje livsforsikringsdirektiv), sammenholdt med artikel 31 i direktiv 92/96/EØF, fortolkes således, at meddelelsen om muligheden for opsigelse også skal indeholde en oplysning om, at opsigelsen ikke er undergivet særlige formkrav?

2) Kan en opsigelse på grund af fejlagtig oplysning om opsigelsesretten også finde sted, efter at en livsforsikringsaftale er ophævet som følge af forsikringstagerens opsigelse (og tilbagekøb)?«

18. I sag C-357/18 har Landesgericht Salzburg (den regionale domstol i Salzburg) kun forelagt Domstolen det første af disse to spørgsmål til præjudiciel afgørelse.

19. Ved kendelse afsagt af Domstolens præsident den 22. juni 2018 blev sagerne C-355/18, C-356/18 og C-357/18 forenet med henblik på den skriftlige forhandling, den mundtlige forhandling og dommen.

20. I sag C-479/18 har Bezirksgericht für Handelssachen Wien (distriktsdomstolen for handelsretlige sager i Wien) udsat sagen og forelagt Domstolen følgende præjudicielle spørgsmål:

»1) Skal artikel 15, stk. 1, i direktiv 90/619/EØF, sammenholdt med artikel 31 i direktiv 92/96/EØF og artikel 35, stk. 1, sammenholdt med artikel 36, stk. 1, i direktiv 2002/83/EF, og artikel 185, stk. 1, sammenholdt med artikel 186, stk. 1, i direktiv 2009/138/EF, fortolkes således, at – hvis der ikke er nationale bestemmelser om virkningerne af, at der er givet fejlagtige oplysninger om muligheden for opsigelse før indgåelsen af en aftale – fristen for udøvelsen af opsigelsesretten ikke begynder at løbe, hvis forsikringsvirksomheden oplyser, at udøvelsen af opsigelsesretten skal ske skriftligt, selv om opsigelsen i henhold til national ret ikke er undergivet særlige formkrav?

2) (Såfremt det første spørgsmål besvares bekræftende:) Skal artikel 15, stk. 1, i direktiv 90/619/EØF, sammenholdt med artikel 31 i direktiv 92/96/EØF, fortolkes således, at bestemmelsen er til hinder for nationale bestemmelser, hvorefter fristen for udøvelsen af opsigelsesretten – såfremt der ikke er givet oplysninger eller er givet fejlagtige oplysninger om opsigelsesretten før indgåelsen af en aftale – begynder at løbe på det tidspunkt, hvor forsikringstageren – uanset på hvilken måde – har fået kendskab til sin opsigelsesret?

3) Skal artikel 35, stk. 1, sammenholdt med artikel 36, stk. 1, i direktiv 2002/83/EF, fortolkes således, at forsikringstagerens ret til at opsige aftalen – hvis der ikke er nationale bestemmelser om virkningerne af, at der ikke er givet oplysninger eller er givet fejlagtige oplysninger vedrørende opsigelsesretten før indgåelsen af en aftale – senest ophører, når forsikringstageren på grund af sin opsigelse af aftalen har fået udbetalt tilbagekøbsværdien, og aftaleparterne dermed fuldstændig har opfyldt deres forpligtelser i henhold til aftalen?

4) (Såfremt det første spørgsmål besvares bekræftende og/eller det tredje spørgsmål besvares benægtende:) Skal artikel 15, stk. 1, i direktiv 90/619/EØF og artikel 35, stk. 1, i direktiv 2002/83/EF og artikel 186, stk. 1, i direktiv 2009/138/EF fortolkes således, at de er til hinder for nationale bestemmelser, i henhold til hvilke forsikringstageren, hvis denne udøver sin opsigelsesret, skal have udbetalt tilbagekøbsværdien (forsikringens dagsværdi beregnet i overensstemmelse med forsikringsmatematikkens alment anerkendte regler)?

5) (Såfremt det fjerde spørgsmål er blevet behandlet og besvaret bekræftende:) Skal artikel 15, stk. 1, i direktiv 90/619/EØF og artikel 35, stk. 1, i direktiv 2002/83/EF og artikel 186, stk. 1, i direktiv 2009/138/EF fortolkes således, at de er til hinder for nationale bestemmelser, i henhold til hvilke retten til en fast forrentning af de tilbagebetalte præmier – hvis opsigelsesretten udøves – som følge af forældelse kan begrænses til den andel, der omfatter de sidste tre år før indgivelsen af søgsmålet?«

21. Ved Domstolens afgørelse af 26. februar 2019 er sag C-479/18 og de forenede sager C-355/18, C-356/18 samt C-357/18 blevet forenet med henblik på den mundtlige forhandling og dommen.

22. I forbindelse med sagens behandling for Domstolen har hovedsagernes parter, Republikken Østrig, Den Tjekkiske Republik, Italien og Europa-Kommissionen afgivet skriftlige indlæg. Med undtagelse af sagsøgeren i hovedsag C i sag C-479/18, Italien og Den Tjekkiske Republik var disse procesdeltagere også repræsenteret i retsmødet den 11. april 2019.

V. Domstolens kompetence og formaliteten vedrørende de præjudicielle spørgsmål (sagerne C-355/18, C-356/18 og C-357/18)

A. Domstolens kompetence

23. Med henvisning til, at national ret er afgørende for bedømmelsen af oplysningen om opsigelsesretten, har de sagsøgende forsikringstagere i sagerne C-355/18, C-356/18 og C-357/18 rejst tvivl om Domstolens kompetence til at besvare de præjudicielle spørgsmål.

24. Det er korrekt, at spørgsmålet om, hvorvidt en oplysning om opsigelsesretten er korrekt, i det konkrete tilfælde primært skal bedømmes ud fra den relevante nationale lovgivning [13]. Dette følger for det første af, at medlemsstaterne i henhold til det tredje livsforsikringsdirektivs artikel 31, stk. 4, artikel 36, stk. 4, i direktiv 2002/83 henholdsvis Solvens II-direktivets artikel 185, stk. 8, udsteder gennemførelsesbestemmelserne vedrørende den ved EU-retten foreskrevne oplysning. Genstanden for oplysningen er bl.a. »betingelser for udøvelse af opsigelsesretten«, idet disse i henhold til andet livsforsikringsdirektivs artikel 15, stk. 1, tredje afsnit, artikel 35, stk. 1, tredje afsnit i direktiv 2002/83 henholdsvis Solvens II-direktivets artikel 186, stk. 1, tredje afsnit, ligeledes skal fastlægges af medlemsstaterne.

25. Tilsvarende tilkommer det i de foreliggende sager principielt de forelæggende retter at afgøre, om national ret er til hinder for en henvisning i oplysningen om opsigelsesretten, hvorefter meddelelsen om opsigelsen skal have en bestemt form for at være gyldig.

26. Ved vedtagelsen af disse gennemførelsesbestemmelser er medlemsstaterne imidlertid »forpligtede til at sikre [forsikringsdirektivernes] effektive virkning under hensyntagen til formålet med direktiverne« [14]. Dermed påhviler det Domstolen at kontrollere, om denne generelle grænse for medlemsstaternes reguleringsbeføjelse er overholdt.

27. Desuden ønsker den forelæggende ret i sagerne C-355/18, C-356/18 og C-357/18 endelig oplyst, hvilke krav med hensyn til opsigelsesmeddelelsens form og oplysningen herom, der kan udledes af de citerede direktivbestemmelser.

13 – Jf. allerede dom af 19.12.2013, Endress (C-209/12, EU:C:2013:864, præmis 20), hvor Domstolen under henvisning til den forelæggende rets sagsfremstilling præciserede, at Domstolen er forpligtet til at antage, at den pågældende forsikringstager ikke er blevet oplyst om sin opsigelsesret eller i det mindste ikke i tilstrækkelig grad er blevet oplyst herom.

14 – Dom af 19.12.2013, Endress (C-209/12, EU:C:2013:864, præmis 23).

28. Der er således ikke tvivl om, at Domstolen har kompetence til at besvare de præjudicielle spørgsmål i sagerne C-355/18, C-356/18 og C-357/18.

B. Tilstrækkelig fremstilling af den retlige ramme

29. I øvrigt kritiseres den mangelfulde fremstilling af de relevante bestemmelser i national ret i de præjudicielle anmodninger i sagerne C-355/18, C-356/18 og C-357/18, som derfor begæres afvist på formaliteten.

30. Dette argument fra de sagsøgende forsikringstageres side er ikke overbevisende, netop på baggrund af den kompetencefordelingen mellem Domstolen og de forelæggende retter, som de samme parter har fremhævet. For så vidt som de præjudicielle spørgsmål vedrørende opsigelsesmeddelelsens form sigter mod at få præciseret medlemsstaternes reguleringsbeføjelse til at fastlægge betingelserne for at udøve opsigelsesretten, opfylder fremstillingen af ordlyden af den for sagen muligvis relevante nationale bestemmelse samt de nationale domstoles fortolkning af denne i hvert fald kravene i procesreglementets artikel 94.

31. Dermed kan alle de præjudicielle spørgsmål i de forenede sager C-355/18, C-356/18 og C-357/18 antages til realitetsbehandling.

VI. De præjudicielle spørgsmål

32. De præjudicielle spørgsmål vedrører nærmere bestemt de tre retlige spørgsmål, som allerede er nævnt ovenfor [15].

33. Indledningsvis skal det undersøges, i hvilke tilfælde en oplysning om opsigelsesretten forfejler sit mål på samme måde som en manglende oplysning (A). For så vidt som de i hovedsagerne sagsøgende forsikringstagere vil udlede dette af de urigtige oplysninger forud for aftaleindgåelsen, ønsker den forelæggende ret nemlig med det første henholdsvis det eneste præjudicielle spørgsmål i sagerne C-355/18, C-356/18 og C-357/18 oplyst, om og hvorvidt forsikringsdirektiverne fastlægger indholdet af de oplysninger, der skal gives i forbindelse med oplysningen om opsigelsesretten.

34. I tilfælde af, at en fejlagtig oplysning om opsigelsesretten eventuelt skal sidestilles med undladelse af den påbudte oplysning i henhold til EU-retten, skal det dernæst – i forbindelse med prøvelsen af det andet præjudicielle spørgsmål i sagerne C-355/18 og C-356/18 og de tre første præjudicielle spørgsmål i sag C-479/18 – undersøges, om forsikringsdirektiverne regulerer, hvordan en sådan pligtforsømmelse indvirker på opsigelsesfristens forløb (B).

35. Såfremt en udøvelse af opsigelsesretten også kommer i betragtning længe efter aftalens indgåelse, fordi forsikringstageren ikke er blevet oplyst herom i overensstemmelse med EU-rettens krav, skal endelig spørgsmålene om størrelsen af forsikringstagerens krav i tilfælde af en sådan sen opsigelse behandles (det fjerde og det femte præjudicielle spørgsmål i sag C-479/18) (C).

15 – Jf. ovenfor, punkt 3.

A. Den fejlagtige oplysning om opsigelsesretten (det første henholdsvis det eneste præjudicielle spørgsmål i sagerne C-355/18, C-356/18 og C-357/18)

1. Forsikringsdirektivernes krav til oplysningen om opsigelsesretten (det første henholdsvis det eneste præjudicielle spørgsmål i sagerne C-355/18, C-356/18 og C-357/18)

36. I denne forbindelse opstår spørgsmålet, om og hvorvidt forsikringsdirektiverne overhovedet indeholder krav til bedømmelsen af de oplysninger, som den respektive forsikringsvirksomhed skal meddele i forbindelse med oplysningen om betingelserne for at udøve opsigelsesretten. Principielt har medlemsstaterne nemlig beføjelse til at fastlægge sådanne betingelser [16].

37. Imidlertid har forsikringstageren ved en individuel livsforsikringsaftale siden det andet livsforsikringsdirektiv ret til at opsige denne aftale inden for en kort frist [17]. Forsikringstageren indrømmes altså en mulighed for betingelsesløst at frigøre sig fra livsforsikringsaftalen også efter, at denne er indgået. Fristen løber fra det tidspunkt, hvor forsikringstageren underrettes om aftaleindgåelsen.

38. For at forsikringstageren effektivt kan udøve denne ret, som denne er sikret ved EU-retten, skal forsikringsvirksomheden forud for aftaleindgåelsen oplyse forsikringstageren om betingelserne for at udøve opsigelsesretten.

39. I Endress-dommen [18] præciserede Domstolen i denne forbindelse, at de relevante bestemmelser i andet og tredje livsforsikringsdirektiv er til hinder for en national bestemmelse, der fastsætter udløbet af forsikringstagerens ret til at opsige en aftale til senest et år efter betalingen af den første forsikringspræmie, når han ikke er blevet oplyst om denne ret.

40. Ved den nationale domstols konkrete bedømmelse af en oplysning om opsigelsesretten er det afgørende, om forsikringstageren ud fra den pågældende oplysning råder over alle oplysninger om gyldig udøvelse af opsigelsesretten.

41. De nødvendige oplysninger skal udledes af de respektive gældende nationale bestemmelser [19]. Med hensyn til form og indhold for oplysningen om opsigelsesretten begrænser de relevante bestemmelser i forsikringsdirektiverne [20] sig til at kræve, at de pågældende skriftlige oplysninger skal være »klart og præcist« formuleret [21].

42. Deraf følger, at oplysningen om opsigelsesretten i hvert fald skal indeholde en oplysning om den form, som meddelelsen om opsigelsen skal overholde, når denne meddelelses gyldighed i henhold til de relevante nationale bestemmelser kræver, at en bestemt form overholdes.

16 – Jf. de allerede i punkt. 24 citerede bestemmelser.

17 – Denne frist kan, alt efter gennemførelsen i medlemsstaten, udgøre 14-30 dage.

18 – Dom af 19.12.2013, Endress (C-209/12, EU:C:2013:864, præmis 25 ff.).

19 – Jf. ovenfor, punkt 24.

20 – Artikel 31, sammenholdt med bilag II, litra A), til tredje livsforsikringsdirektiv, artikel 36, sammenholdt med bilag III, litra A), til direktiv 2002/83, og Solvens II-direktivets artikel 185, stk. 6, første afsnit.

21 – Jf. også dom af 19.12.2013, Endress (C-209/12, EU:C:2013:864, præmis 25), hvorefter forsikringstageren navnlig skal modtage »nøjagtige oplysninger« vedrørende den pågældendes opsigelsesret.

43. Ifølge den forelæggende rets fremstilling fastsatte forsikringsaftalelovens § 165a, som efter rettens opfattelse er den relevante bestemmelse i national ret, ikke i nogen af de affattelser, der er relevante for hovedsagerne, at meddelelsen om opsigelsesretten for at være gyldig skulle overholde en bestemt form [22]. På denne baggrund ønsker den forelæggende ret for det første oplyst, om det med henblik på at give forsikringstageren nøjagtige oplysninger er nødvendigt i oplysningerne forud for aftaleindgåelsen udtrykkeligt at henvise til, at opsigelsen ikke kræver nogen bestemt form.

44. Hertil knytter sig yderligere spørgsmålet om, hvorvidt en forsikringsvirksomhed på denne baggrund frit skal kunne fastsætte en bestemt form for gyldigt at afgive meddelelsen om opsigelsen i oplysningerne forud for aftaleindgåelsen.

2. Den EU-retlige bedømmelse af en formløs mulighed for opsigelse

45. Den østrigske regering har med rette fremhævet, at medlemsstaternes reguleringsbeføjelse med hensyn til betingelserne for at udøve opsigelsesretten, som udtrykkeligt anerkendes i forsikringsdirektiverne, også omfatter spørgsmålet om, hvorvidt opsigelsen kan meddeles formløst eller tværtimod under overholdelse af en bestemt form.

46. Når den nationale lovgiver ikke foreskriver den form, som en meddelelse om opsigelse skal afgives i for at være gyldig, skal det ligeledes principielt bestemmes ud fra national ret, om der i kontrakten kan aftales et formkrav, og i givet fald på hvilke betingelser. I hovedsagerne drejer det sig konkret om oplysninger i oplysningerne forud for aftaleindgåelsen, hvorefter opsigelsen for at være gyldig skal meddeles skriftligt henholdsvis under overholdelse af kravet om skriftlighed. Ifølge den forelæggende rets oplysninger i sag C-479/18 forudsætter kravet om skriftlighed [23] i henhold til § 886 i den østrigske Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (den borgerlige lovbog) en egenhændig underskrift af den, der afgiver erklæringen, henholdsvis en kvalificeret elektronisk signatur.

47. De forelæggende retter besvarer imidlertid dette spørgsmål om fortolkningen af den nationale ret forskelligt. Mens den forelæggende ret i sag C-479/18 i betragtning af formuleringen af det første præjudicielle spørgsmål åbenbart lægger til grund, at en i kontrakten aftalt formbinding i form af en henvisning herom i oplysningen om opsigelsesretten er i strid med den lovbestemte formløshed, fremhæver den forelæggende ret i sag C-355/18 – C-357/18, at »aftaler om, at opsigelse skal meddeles skriftligt, [ikke] er forbudt i henhold til national lovgivning«.

48. I denne forbindelse skal det erindres, at de nationale domstole ved anvendelsen af national ret er forpligtet til at fortolke den i lyset af det relevante direktivs ordlyd og formål [24]. Såfremt den nationale ret er til hinder for en ved aftale fastsat skriftlighed (eller der ikke aftales skriftlighed), mister den ved EU-retten foreskrevne oplysningspligt muligvis sin funktion. En simpel henvisning til formløsheden giver nemlig under visse omstændigheder ikke forsikringstageren mulighed for at udøve sin opsigelsesret effektivt.

49. En simpel henvisning til muligheden for at meddele opsigelsen formløst giver nemlig ikke forsikringstageren mulighed for en retssikker udøvelse af opsigelsesretten. Således er det som regel næppe muligt at dokumentere det nøjagtige tidspunkt for og indhold af en mundtlig eller telefonisk meddelelse om opsigelse. Den manglende retssikkerhed, der følger heraf, er i særlig grad i strid med

22 – Jf. de ovenfor i punkt 8 og 9 citerede successive affattelser af forsikringsaftalelovens § 165a. Forsikringsaftalelovens § 165a blev ophævet med virkning fra den 31.12.2018 ved Gesetz zur Änderung des Versicherungsvertragsgesetzes, des Konsumentenschutzgesetzes und des Versicherungsaufsichtsgesetzes 2018 (lov om ændring af forsikringsaftaleloven, forbrugerbeskyttelsesloven og forsikringstilsynsloven af 2018) (BGBl. I nr. 51/2018). Med virkning fra den 1.1.2019 fastsætter nu forsikringsaftalelovens § 5c, stk. 4, at opsigelsen skal meddeles »i skreven form«.

23 – Dette må ikke forveksles med den »skrevne form« som omhandlet i forsikringsaftalelovens § 1d, som blot forudsætter, at den person, der afgiver erklæringen, »fremgår« af erklæringen.

24 – Jf. bl.a. dom af 19.4.2016, DI (C-441/14, EU:C:2016:278, præmis 31 og den deri nævnte retspraksis).

målsætningen for forsikringsdirektiverne, som består i gennem en nøjagtig oplysning at give forsikringstageren en effektiv og retssikker mulighed for at udøve opsigelsesretten. I overensstemmelse hermed fastsætter også østrigsk ret nu – siden den 1. januar 2019 – udtrykkeligt den skrevne form [25]. Dette kunne også forklare, hvorfor oplysningerne i oplysningen om opsigelsesretten henholdsvis forsikringsbegæringen om opsigelsesmeddelelsens form er afgørende i andre medlemsstater, hvor opsigelsesmeddelelsens form ikke er reguleret ved lov [26].

50. Endelig indikerer også en sammenligning med bestemmelserne om fortrydelsesretten i henhold til artikel 6 i direktiv 2002/65 om fjernsalg af finansielle tjenesteydelser [27], som principielt finder anvendelse på livsforsikringsaftaler [28], når disse indgås ved fjernsalg med forbrugere, at det skal være tilladt at aftale formkrav. Med hensyn til fortrydelseserklæringens form fastsætter artikel 6, stk. 6, andet punktum, i direktiv 2002/65 nemlig, at forbrugeren »inden den relevante frists udløb [skal] meddele leverandøren [sin fortrydelse] efter de anvisninger, han har modtaget [fra leverandøren] […] på en måde, som har beviskraft i henhold til national lov«. Heraf fremgår det i hvert fald, at EU-lovgiver tillægger en retssikker dokumentation af fortrydelseserklæringen særlig betydning netop ved salg af finansielle tjenesteydelser, som også omfatter individuelle livsforsikringsaftaler.

51. Det følger af ovenstående betragtninger, at oplysningen om opsigelsesretten ikke sikrer muligheden for en effektiv udøvelse af forsikringstagerens opsigelsesret, hvis den begrænser sig til at henvise til muligheden for at meddele opsigelsen formløst. Denne mulighed kan derimod kun sikres ved en retligt bindende fastsættelse af den form, der skal overholdes ved afgivelsen af opsigelsesmeddelelsen. Et krav om skriftlighed, som er fastsat ved aftale, er derfor ikke kun tilladt i henhold til EU-retten, men ligefrem påkrævet. Såfremt den form, der skal overholdes, ikke er fastsat ved lov, skal den altså fastsættes ved en præcis angivelse i oplysningerne om opsigelsesretten, der meddeles forud for aftaleindgåelsen.

52. Det tilkommer ganske vist de nationale domstole ved fortolkningen af national ret at afgøre, om det er muligt at fortolke den nationale ret i overensstemmelse med direktivet. Såfremt dette er tilfældet [29], skal den nationale ret fortolkes i overensstemmelse med EU-retten således, at et formkrav kan aftales gyldigt. Dette vil også udelukke, at det kan udledes direkte af en sådan aftale, at en oplysning om opsigelsesretten er fejlagtig.

53. Dette berører ikke de forelæggende retters beføjelse til i det konkrete tilfælde at undersøge, om de omtvistede oplysninger i oplysningen om opsigelsesretten er formuleret tilstrækkeligt klart og præcist, og om den aftalte form ikke gør det uforholdsmæssigt vanskeligt for forsikringstageren at udøve opsigelsesretten.

54. Med hensyn til de i hovedsagerne omtvistede oplysninger skal den nationale domstol f.eks. undersøge, om de respektive oplysninger er tilstrækkelige til, at forsikringstageren i givet fald retsgyldigt kan meddele sin opsigelse. Såfremt opsigelsen ifølge disse oplysninger kræver en skriftlig meddelelse, som efter national ret åbenbart skal underskrives [30], skal det i denne forbindelse navnlig afklares, om forsikringstageren er blevet oplyst tilstrækkeligt herom.

25 – Jf. ovenfor, fodnote 22.

26 – Jf. f.eks. artikel 177, stk. 2, i den italienske Codice delle Assicurazioni Private (privatforsikringslov), hvorefter »I termini e le modalità per l'esercizio dello stesso devono essere espressamente evidenziati nella proposta e nel contratto di assicurazione«. Tilsvarende i Det forenede Kongerige i henhold til ICOBS (https://www.handbook.fca.org.uk/handbook/ICOBS/): se ICOBS 6.3.1, stk. 2, sammenholdt med ICOBS 7.1.

27 – Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2002/65 af 23.9.2002 om fjernsalg af finansielle tjenesteydelser til forbrugerne og om ændring af Rådets direktiv 90/619/EØF samt direktiv 97/7/EF og 98/27/EF (EFT 2002, L 271, s. 16).

28 – Med forbehold af undtagelserne i henhold til artikel 6, stk. 2, i direktiv 2002/65. Litra a), som navnlig omhandler fondsbundne livsforsikringsaftaler.

29 – Jf. i denne retning den ovenfor i punkt 47 citerede antagelse fra den forelæggende ret i de forenede sager C-355/18 - C-357/18.

30 – Jf. ovenfor, punkt 46.

55. Ved prøvelsen af, om oplysningerne om den form, der skal overholdes, gør det uforholdsmæssigt vanskeligt for forsikringstageren at udøve opsigelsesretten, vil det være nyttigt at foretage en sammenligning med andre erklæringer i retshandler, som er underlagt formkrav. Den omstændighed, at der findes en mindre streng form – som f.eks. den skrevne form i forhold til skriftlighed i henhold til østrigsk ret [31] – er næppe i sig selv tilstrækkeligt til, at det kan lægges til grund, at der foreligger en uforholdsmæssig hindring.

56. På denne baggrund skal det første henholdsvis det eneste præjudicielle spørgsmål i de forenede sager C-355/18, C-356/18 og C-357/18 besvares som følger: Artikel 15, stk. 1, i direktiv 90/619/EØF (andet livsforsikringsdirektiv), som ændret ved direktiv 92/96/EØF (tredje livsforsikringsdirektiv), sammenholdt med artikel 31 i direktiv 92/96/EØF, skal fortolkes således, at meddelelsen om muligheden for opsigelse ikke skal indeholde en oplysning om, at opsigelsen ikke er undergivet særlige formkrav. Derimod er en henvisning til en bestemt form, som skal overholdes, i henhold til EU-retten ikke blot tilladt, men påbudt.

B. Retsvirkningerne af en fejlagtig oplysning om opsigelsesretten (det første og det andet præjudicielle spørgsmål i sag C-479/18)

1. Samme retsvirkninger ved fejlagtig som ved manglende oplysning om opsigelsesretten (det første præjudicielle spørgsmål i sag C-479/18)?

57. Den forelæggende ret lægger åbenbart til grund, at en henvisning til kravet om skriftlighed, selv om opsigelse efter national ret er mulig uden formkrav, fører til, at oplysningen er fejlagtig. Jeg er ikke enig i denne opfattelse [32]. Derfor behandler jeg kun subsidiært retsvirkningerne af en fejlagtig oplysning om opsigelsesretten. Det drejer sig om en overførsel af resultaterne fra Endress-dommen, hvorefter opsigelsesfristen ikke begynder at løbe i tilfælde af fejlagtig oplysning.

58. EU-retten regulerer ikke retsvirkningerne af hverken en manglende eller en fejlagtig oplysning om opsigelsesretten [33].

59. Den forelæggende ret, Bezirksgericht für Handelssachen Wien (distriktsdomstolen for handelsretlige sager i Wien), og den østrigske regering har begge oplyst, at østrigsk ret oprindeligt [34] ikke udtrykkeligt regulerede virkningen af en manglende oplysning om opsigelsesretten på opsigelsesfristens forløb. Imidlertid anvendte Oberster Gerichtshof (øverste domstol, Østrig) i en dom af 2. september 2015 [35] forsikringsaftalelovens § 165a, stk. 2, som ifølge sin ordlyd kun vedrører manglende oplysning af forsikringsvirksomhedens adresse, analogt og afgjorde under henvisning til Domstolens praksis [36], at en fejlagtig oplysning om opsigelsesretten, som i den pågældende sag bestod i en urigtig oplysning om opsigelsesfristens længde, sidestilles med en undladt oplysning. Derfor kunne opsigelsesfristen ikke begynde at løbe.

31 – Jf. ovenfor, fodnote 23.

32 – Jf. mine betragtninger ovenfor under punkt A.

33 – Vedrørende manglende oplysning, jf. også dom af 19.12.2013, Endress (C-209/12, EU:C:2013:864, præmis 22).

34 – En sådan bestemmelse blev først indført pr. 1.7.2012 i forsikringsaftalelovens § 165a (ved dennes nye stk. 2a). Jf. ovenfor, punkt 9.

35 – J.nr. 7 Ob 107/15h.

36 – Oberster Gerichtshof (øverste domstol, Østrig) henviste i denne forbindelse til Domstolens dom af 19.12.2013, Endress (C-209/12, EU:C:2013:864), og af 10.4.2008, Hamilton (C-412/06, EU:C:2008:215).

60. En sådan fortolkning af nationale bestemmelser er i hvert fald i overensstemmelse med hensigten og formålet med den EU-retlige opsigelsesbestemmelse i henhold til forsikringsdirektiverne. Såfremt oplysningerne forud for aftaleindgåelsen ikke er tilstrækkelige til at sikre, at forsikringstageren effektivt kan udøve sin opsigelsesret, forfejler en sådan fejlagtig oplysning nemlig sit formål på samme måde som en manglende oplysning. Dette kan ske som følge af unøjagtige oplysninger eller et formvalg, som gør det uforholdsmæssigt vanskeligt at udøve opsigelsesretten. En sådan fejlagtig opsigelsesmeddelelse kan ikke indebære, at fristen begynder at løbe.

61. Fristen begynder derimod at løbe, hvis forsikringsvirksomheden i oplysningen nøjagtigt anfører, at udøvelse af opsigelsesretten skal ske skriftligt, selv om opsigelse uden formkrav er mulig i henhold til national ret [37].

62. Jeg foreslår derfor Domstolen at besvare det første præjudicielle spørgsmål i sag C-479/18 som følger:

Artikel 15, stk. 1, i direktiv 90/619/EØF (andet livsforsikringsdirektiv) som ændret ved direktiv 92/96/EØF (tredje livsforsikringsdirektiv), sammenholdt med artikel 31 i direktiv 92/96/EØF, og artikel 35, stk. 1, sammenholdt med artikel 36, stk. 1, i direktiv 2002/83/EF, og artikel 185, stk. 1, sammenholdt med artikel 186, stk. 1, i direktiv 2009/138/EF, skal fortolkes således, at – hvis der ikke er nationale bestemmelser om retsvirkningerne af, at der er givet fejlagtige oplysninger om muligheden for opsigelse før indgåelsen af en aftale – fristen for udøvelsen af opsigelsesretten begynder at løbe, hvis forsikringsvirksomheden oplyser, at udøvelsen af opsigelsesretten skal ske skriftligt, selv om opsigelsen i henhold til national ret ikke er undergivet særlige formkrav.

2. Fristens begyndelse ved anden opnåelse af kendskab til opsigelsesretten (det andet præjudicielle spørgsmål i sag C-479/18)?

63. Med sit andet præjudicielle spørgsmål, som ifølge den forelæggende ret kun er relevant for sag A, ønsker den forelæggende ret oplyst, om opsigelsesfristen allerede begynder at løbe på det tidspunkt, hvor forsikringstageren trods undladt eller fejlagtig oplysning har opnået kendskab til sin opsigelsesret. Spørgsmålet stilles kun for det tilfælde, at fristen i den foreliggende konstellation ikke begynder at løbe under alle omstændigheder (»såfremt det første spørgsmål besvares bekræftende«). Da det her lægges til grund, at fristen begynder at løbe [38], skal spørgsmålet om fristens begyndelse i tilfælde af andet kendskab kun besvares subsidiært.

64. I henhold til forsikringsdirektivernes ordlyd påhviler pligten til at oplyse om opsigelsesretten udelukkende forsikringsvirksomheden, idet genstanden for oplysningen ikke kun er selve opsigelsesretten, men også betingelserne for at udøve den [39]. Netop fordi oplysningen skal gøre det muligt at udøve opsigelsesretten effektivt, kan forsikringstagerens blotte opnåelse af kendskab til opsigelsesretten ikke være tilstrækkeligt til at udløse opsigelsesfristen [40].

65. Det taler også imod at tage hensyn til forsikringstagerens kendskab til opsigelsesretten i tilfælde, hvor der ikke har fundet en korrekt oplysning sted, at dette skaber usikkerhed med hensyn til tidspunktet for kendskabet og muligheden for at dokumentere det. Det er således ikke tilstrækkeligt til, at fristen begynder at løbe, at forsikringstageren på anden måde har opnået kendskab til sin opsigelsesret.

37 – Jf. mit forslag til besvarelse af det første henholdsvis det eneste præjudicielle spørgsmål i de forenede sager C-355/18, C-356/18 og C-357/18, punkt 56.

38 – Jf. ovenfor, punkt 61.

39 – Tredje livsforsikringsdirektivs artikel 31, stk. 1, sammenholdt med bilag II, litra A), a.13, artikel 36, stk. 1, i direktiv 2002/83, sammenholdt med bilag III, litra A), a.13, Solvens II-direktivets artikel 185, stk. 3, litra j).

40 – Jf. i denne forbindelse også generaladvokat Sharpstons forslag til afgørelse Endress (C-209/12, EU:C:2013:472, punkt 47).

66. Desuden påpeger den forelæggende ret og Kommissionen med rette, at forsikringsvirksomhederne ikke ville være tilskyndet til at overholde deres EU-retlige oplysningspligt, hvis det var tilstrækkeligt til, at opsigelsesfristen begynder at løbe, at forsikringstageren havde opnået kendskab til opsigelsesretten uanset en manglende korrekt oplysning – også og netop om betingelserne for at udøve den [41].

67. Jeg foreslår derfor subsidiært Domstolen at besvare det andet præjudicielle spørgsmål i sag C-479/18 som følger: Artikel 15, stk. 1, i direktiv 90/619/EØF (andet livsforsikringsdirektiv) som ændret ved direktiv 92/96/EØF (tredje livsforsikringsdirektiv), sammenholdt med artikel 31 i direktiv 92/96/EØF, skal fortolkes således, at bestemmelsen er til hinder for nationale bestemmelser, hvorefter fristen for udøvelsen af opsigelsesretten – såfremt der ikke er givet oplysninger eller er givet fejlagtige oplysninger om opsigelsesretten før indgåelsen af en aftale – begynder at løbe på det tidspunkt, hvor forsikringstageren – uanset på hvilken måde – har fået kendskab til sin opsigelsesret.

3. Opsigelsesmulighed efter ophævelse af livsforsikringsaftalen og udbetaling af tilbagekøbsværdien (det andet præjudicielle spørgsmål i sag C-355/18 og C-356/18 og det tredje præjudicielle spørgsmål i sag C-479/18)?

68. Med de præjudicielle spørgsmål ønsker de forelæggende retter nærmere bestemt oplyst, om forsikringsdirektiverne påbyder at tillade, at forsikringstageren kan udøve sin opsigelsesret også efter ophævelse af aftalen og efterfølgende udbetaling af aftalens tilbagekøbsværdi.

69. I alle de hovedsager, som er baseret på en allerede ophævet aftale, bestrider forsikringsvirksomhederne opsigelsesmuligheden bl.a. med den begrundelse, at det ikke er muligt at opsige en allerede tidligere ophævet aftale allerede af den grund, at en ophævet aftale ikke kan medføre forpligtelser for fremtiden. I modsat fald ville bestemmelsen i andet livsforsikringsdirektivs artikel 15, stk. 1, andet afsnit, om, at forsikringstageren fremover frigøres for alle forpligtelser i henhold til den pågældende aftale, efter deres opfattelse miste sin virkning.

70. Den østrigske regering har tilsluttet sig dette argument og i øvrigt henvist til Domstolens dom i Hamilton-sagen, hvorefter vendingen, »[f]orbrugeren har ret til at træde tilbage fra aftalen« i artikel 5 i direktiv 85/577 [42], logisk forudsætter, at den pågældende forpligtelse endnu består på det tidspunkt, hvor opsigelsesretten udøves [43].

71. Denne argumentation ser umiddelbart besnærende ud. Normalt er der ikke mulighed for at udøve rettigheder som f.eks. opsigelse i forbindelse med en allerede afviklet aftale. På grund af de forskellige retsvirkninger, som i national ret er knyttet til henholdsvis ophævelse og opsigelse [44], er det imidlertid ikke tilstrækkeligt med en sådan formel, overfladisk betragtning. Tværtimod er der en række grunde, som taler for, at opsigelsesretten i tilfælde af manglende eller fejlagtig oplysning også bevares i forbindelse med ophævelse. Forsikringstageren har da i givet fald ret til differencebeløbet mellem det beløb, der i henhold til den nationale retsvirkningsbestemmelse skyldes som følge af genopretningen af situationen før aftaleindgåelsen efter opsigelsen og den allerede udbetalte tilbagekøbsværdi af hans aftale.

41 – Dette gælder også i tilfælde af, at forsikringsvirksomhedens tilsidesættelse af oplysningspligten efter national ret giver anledning til tilsynsretlige foranstaltninger (som f.eks. pålæggelse af administrative bøder).

42 – Rådets direktiv 85/577/EØF af 20.12.1985 om forbrugerbeskyttelse i forbindelse med aftaler indgået uden for fast forretningssted (EFT 1985, L 372, s. 31). Dette direktiv blev ophævet og erstattet af Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2011/83/EU af 25.10.2011 om forbrugerrettigheder (EUT 2011, L 304, s. 64).

43 – Dom af 10.4.2008, Hamilton (C-412/06, EU:C:2008:215, præmis 42).

44 – I sit skriftlige indlæg i sag C-479/18 har den østrigske regering, i overensstemmelse med den forelæggende ret, præciseret, at forsikringstageren i tilfælde af opsigelse efter korrekt oplysning får tilbagebetalt alle betalinger, som han allerede har erlagt, med fradrag af de præmieandele, som vedrører en eventuel allerede ydet dækning.

72. For det første kan Endress-dommen nemlig fortolkes således, at det i tilfælde af manglende oplysning også skal være muligt at opsige aftalen, efter at den er ophævet. Domskonklusionen forholder sig ganske vist kun til, at fristen ikke begynder at løbe i tilfælde af manglende oplysning om opsigelsesretten. Imidlertid havde Walter Endress hævet aftalen og fået tilbagekøbsværdien af aftalen udbetalt [45]. Hvis en opsigelse af denne grund på forhånd ikke længere kom i betragtning, skulle Domstolen strengt taget have afvist det præjudicielle spørgsmål som hypotetisk.

73. Det er i den foreliggende sag ikke nødvendigt at undersøge, hvilke konsekvenser der skal drages af Hamilton-dommen [46] vedrørende direktiv 85/577. Denne dom vedrører nemlig overensstemmelsen mellem dette direktiv og en national bestemmelse, hvorefter fortrydelsesretten ophørte en måned efter, at begge parter fuldstændig havde erlagt deres ydelser i henhold til kontrakten. Den foreliggende sag omhandler imidlertid, lige så lidt som Endress-dommen, ikke en sådan bestemmelse, eftersom den nationale lovgiver ikke har vedtaget en sådan bestemmelse for så vidt angår livsforsikringer. Tværtimod findes der åbenbart i østrigsk ret ikke en bestemmelse om opsigelsesrettens varighed, som det fremgår allerede af formuleringen af det tredje præjudicielle spørgsmål i sag C-479/18 [47].

74. Desuden garanterer forsikringsdirektiverne forsikringstageren, at han effektivt kan udøve sin opsigelsesret i henhold til den respektive nationale lovgivning. Dette indebærer også valgfrihed mellem opsigelse og ophævelse. Denne valgfrihed kan imidlertid ikke udøves af en forsikringstager, som ikke har kendskab til sin opsigelsesret og de præcise betingelser for at udøve den.

75. Forsikringstageren må i så fald ikke miste sin opsigelsesret så at sige ved en fejltagelse som følge af en ophævelse. I så fald ville en forsikringstager, som har benyttet, hvad han troede var den eneste mulighed for at frigøre sig fra en uønsket aftale, være dårligere stillet end den forsikringstager, der intet har foretaget sig. Dette ville nemlig i særlig grad være i strid med formålet med EU-rettens opsigelsesret, som er at give forsikringstageren en enkel mulighed for at frigøre sig fra en aftale, som ikke svarer til den pågældendes forventninger, behov eller finansielle midler [48].

76. Forsikringstageren har i et sådant tilfælde heller ikke fortabt sin opsigelsesret. En rettighed fortabes, hvis der er gået længere tid fra det tidspunkt, hvor det var muligt at gøre den gældende, og der opstår særlige omstændigheder, som gør, at det strider mod god tro at gøre den gældende, fordi dette ikke længere måtte påregnes. I de foreliggende sager foreligger der imidlertid ingen berettiget forventning for forsikringsvirksomheden. Denne foranledigede selv situationen, idet man ikke gav forsikringstageren den korrekte oplysning om opsigelsesretten [49].

45 – Dom af 19.12.2013 (C-209/12, EU:C:2013:864, præmis 14).

46 – Dom af 10.4.2008 (C-412/06, EU:C:2008:215).

47 – Dette spørgsmål stilles nemlig for det tilfælde, at »der ikke er nationale bestemmelser om virkningerne af, at der ikke er givet oplysninger eller er givet fejlagtige oplysninger vedrørende opsigelsesretten før indgåelsen af en aftale«.

48 – Jf. blot J.-M. Binon, Droit des assurances de personnes – Aspects civils, techniques et sociaux, 2. oplag 2016, Larcier, Bruxelles, punkt 379. Opsigelsen bidrager dermed til muligheden for fuldt ud at kunne drage nytte af det store udvalg af forsikringer på det indre marked for forsikringsvirksomhed. Jf. i denne forbindelse 23. betragtning til tredje livsforsikringsdirektiv og den næsten identiske 52. betragtning til direktiv 2002/83 samt 46. betragtning til dette direktiv.

49 – Jf. allerede dom af 19.12.2013, Endress (C-209/12, EU:C:2013:864, præmis 30), hvorefter forsikringsvirksomheden ikke »gyldigt [kan] påberåbe sig retssikkerhedsgrunde for at afhjælpe en situation, der er forårsaget af, at selskabet ikke har opfyldt et krav […] om at forelægge […] oplysninger […] vedrørende forsikringstagers ret til at opsige aftalen«.

77. Hertil kommer desuden, at en forsikringsaftales tilbagekøbsværdi[50], som skal udbetales ved ophævelse, også for gamle aftaler ligger væsentligt under værdien af de samlede indbetalte bidragsydelser. Såfremt opsigelsesretten bortfalder efter ophævelse af aftalen og efterfølgende udbetaling af aftalens tilbagekøbsværdi, ville dette imidlertid netop forhindre anvendelse af en retsvirkningsregel om tilbagebetaling af allerede erlagte ydelser, og det ville dermed betyde en tilnærmelse af retsvirkningerne af en opsigelse til retsvirkningerne af en ophævelse[51]. Den ved EU-retten garanterede opsigelsesret ville dermed miste sin betydning.

78. Af alle disse grunde foreslår jeg Domstolen at besvare det andet præjudicielle spørgsmål i sagerne C-355/18 og C-356/18 og det tredje præjudicielle spørgsmål i sag C-479/18 som følger: Artikel 15, stk. 1, i direktiv 90/619/EØF (andet livsforsikringsdirektiv), som ændret ved direktiv 92/96/EØS (tredje livsforsikringsdirektiv), sammenholdt med artikel 31 i direktiv 92/96/EØF og artikel 35, stk. 1, sammenholdt med artikel 36, stk. 1, i direktiv 2002/83/EF, skal fortolkes således, at forsikringstageren også kan meddele sin opsigelse på grund af manglende eller fejlagtig oplysning om opsigelsesretten, efter at den pågældende har fået udbetalt tilbagekøbsværdien på grund af sin ophævelse af aftalen, når national ret ikke regulerer retsvirkningerne af en manglende eller fejlagtig oplysning om opsigelsesretten.

C. EU-rettens krav vedrørende genopretning af situationen før aftaleindgåelsen efter udøvelse af en sen opsigelse (det fjerde og det femte præjudicielle spørgsmål i sag C-479/18)

79. Det fjerde og det femte præjudicielle spørgsmål i sag C-479/18 sigter mod at få oplyst, om forsikringstagerens krav ved udøvelse af opsigelsesretten på grund af manglende eller fejlagtig oplysning om opsigelsesretten kan begrænses.

80. Forsikringsdirektiverne fastlægger kun opsigelsens virkninger i tilfælde af en korrekt oplysning om opsigelsesretten. Artikel 15, stk. 1, andet afsnit, i andet livsforsikringsdirektiv – og de identiske senere bestemmelser[52] – præciserer kun, at forsikringstagerens meddelelse om, at aftalen opsiges, medfører, at han »fremover frigøres for alle forpligtelser i henhold til den pågældende aftale«, mens tredje afsnit med hensyn til »betingelserne for opsigelse og de heraf affødte øvrige retsvirkninger« henviser til den lovgivning, der finder anvendelse på forsikringsaftalen.

81. Der kan ikke hverken af ordlyden eller af forsikringsdirektivernes tilblivelseshistorie udledes indikationer for, om henvisningen til den nationale lovgivning, der finder anvendelse på forsikringsaftalen, med henblik på reguleringen af de civilretlige virkninger af en opsigelse umiddelbart efter aftaleindgåelsen også skal gælde for en sen opsigelse som følge af undladt eller fejlagtig oplysning om opsigelsesretten[53].

82. Deraf følger, at de omhandlede nationale bestemmelser om udformningen af en opsigelses civilretlige virkninger udelukkende skal måles på, om de i tilstrækkelig grad sikrer forsikringsdirektivernes effektivitet i praksis under hensyntagen til deres målsætning.

50 – Tilbagekøbsværdien defineres i Østrig ved forsikringsaftalelovens § 176, stk. 3, som forsikringens tidsværdi, som beregnes »efter forsikringsmatematikkens alment anerkendte regler på grundlag af præmiekalkulationens regnskabsprincip for afslutningen af den løbende forsikringsperiode«.

51 – Vedrørende grænserne for den nationale kompetence til at udstede forskrifter med hensyn til retsvirkningerne af en opsigelse henvises til afsnit C nedenfor.

52 – Artikel 35, stk. 1, i direktiv 2002/83 og Solvens II-direktivets artikel 186.

53 – Jf. i denne retning også den tyske Bundesgerichtshofs (forbundsdomstolen) dom i Endress-sagen (BGH IV ZR 76/11, præmis 42) med henvisning til Domstolens dom i denne sag (dom af 19.12.2013, C-209/12, EU:C:2013:864, præmis 22).

1. Begrænsning af forsikringstagerens krav på udbetaling af tilbagekøbsværdien (det fjerde præjudicielle spørgsmål i sag C-479/18)

83. Med sit fjerde spørgsmål ønsker den forelæggende ret oplyst, om EU-retten er til hinder for en national bestemmelse, hvorefter forsikringstageren i tilfælde af udøvelse af opsigelsesretten skal have tilbagekøbsværdien udbetalt.

84. Der blev ovenfor redegjort for, at forsikringstagerens opsigelsesret i tilfælde af manglende eller fejlagtig oplysning om opsigelsesretten skal opretholdes også efter ophævelse af aftalen og efter udbetaling af tilbagekøbsværdien af den pågældendes aftale [54]. Grunden til dette er i sidste ende, at ophævelse og opsigelse har forskellige retsvirkninger, uanset hvordan de er udformet i de nationale retsordener. Det er ikke usædvanligt, at ophævelser principielt virker ex nunc eller pro futuro, mens opsigelser fører til et tilbagebetalingskrav ex tunc. Forsikringsdirektiverne fastsætter ganske vist, at forsikringstageren i tilfælde af en opsigelse efter korrekt oplysning om opsigelsesretten »fremover frigøres for alle forpligtelser i henhold til den pågældende aftale« [55]. Opsigelsens øvrige retsvirkninger – og dermed dens virkninger på allerede erlagte ydelser – overlader forsikringsdirektiverne det til den nationale lovgiver at regulere under hensyntagen til effektivitetsprincippet.

85. Den ved EU-retten garanterede opsigelsesret kan således ikke neutraliseres ved, at den nationale lovgiver skaber en specifik retsvirkningsbestemmelse for sene opsigelser på grund af manglende eller fejlagtig oplysning om opsigelsesretten, som svarer til retsvirkningerne af en ophævelse efter national ret [56]. Der er da i sidste ende ikke længere tale om en effektiv opsigelsesret, men om en ekstraordinær ophævelsesret.

86. Såfremt en sådan retsvirkningsbestemmelse begrænser forsikringstagerens krav i forhold til en genopretning af situationen før aftaleindgåelsen for at undgå uberettiget berigelse, må den i øvrigt ikke medføre, at det i praksis ikke længere kan betale sig at udøve opsigelsesretten på grund af de forventelige finansielle konsekvenser.

87. Dette kan være tilfældet i forbindelse med sene opsigelser, såfremt retsvirkningerne af en opsigelse tilnærmes retsvirkningerne af en ophævelse. Jo længere tid, der går fra aftaleindgåelsen, jo højere bliver nemlig summen af de allerede erlagte bidrag, som på grund af denne tilnærmelse for en væsentlig dels vedkommende [57] går uigenkaldeligt tabt for forsikringstageren. Dette er i strid med forsikringsdirektivernes mål om at sikre forsikringstageren en effektiv udøvelse af opsigelsesretten.

88. En sådan generel begrænsning af forsikringstagerens krav kan heller ikke begrundes med, at den sikrer ligestilling af alle forsikringstagere. Forsikringstagere, som meddeler en sen opsigelse på grund af undladt eller fejlagtig oplysning om opsigelsesretten, befinder sig nemlig ikke i en situation, der kan sammenlignes med situationen for forsikringstagere, som efter en korrekt oplysning ikke har udøvet deres opsigelsesret og søger en ophævelse af kontrakten før tid på et senere tidspunkt [58].

54 – Jf. ovenfor, punkt 78.

55 – Artikel 15, stk. 1, andet afsnit, i andet livsforsikringsdirektiv, artikel 35, stk. 1, andet afsnit, i direktiv 2002/83 og Solvens II-direktivets artikel 186, stk. 1, andet afsnit.

56 – Forsikringsaftalelovens § 176, stk. 1, bestemte i den affattelse, der var gældende indtil den 31.12.2018, at forsikringsvirksomheden skal tilbagebetale forsikringens tilbagekøbsværdi, når »en kapitalforsikring mod dødsfald, der bestemmer, at forsikringsvirksomhedens forpligtelse til at betale den aftalte kapital indtræder med sikkerhed, [ophæves] ved opsigelse, ophævelse eller anfægtelse«.

57 – Dette tab falder ganske vist forskelligt ud alt efter tidspunktet for opsigelsen. Den omhandlede retsvirkningsbestemmelse undlader imidlertid netop enhver sondring. Den nye affattelse af forsikringsaftalelovens § 176, som trådte i kraft den 1.1.2019, og som indfører en mere differentieret regulering af retsvirkningerne alt efter opsigelsestidspunktet, skal ikke behandles her, da den ikke fandt tidsmæssig anvendelse på de faktiske omstændigheder i hovedsagerne.

58 – Jf. også ovenfor, punkt 76.

89. Endelig har den nationale domstol mulighed for i det konkrete tilfælde at tage hensyn til en risiko for misbrug, som utvivlsomt eksisterer (navnlig i forbindelse med fondsbundne livsforsikringsaftaler) [59].

90. Dette tog f.eks. den franske kassationsdomstol hensyn til i sin dom af 7. februar 2019 [60] vedrørende udøvelse af en sen opsigelse på grund af en angivelig fejlagtig oplysning om opsigelsesretten. Kassationsdomstolen fastslog, at den tidligere instans ikke kunne udelukke misbrug ved udøvelsen af opsigelsesretten uden at tage tilstrækkeligt hensyn til opsigelsestidspunktet i forhold til forsikringstagerens konkrete situation, uddannelsesniveau og formålet med opsigelsen.

91. Dermed skal det fjerde præjudicielle spørgsmål i sag C-479/18 besvares således: Artikel 15, stk. 1, i direktiv 90/619/EØF som affattet ved direktiv 92/96/EØF og artikel 35, stk. 1, i direktiv 2002/83/EF og artikel 186, stk. 1, i direktiv 2009/138/EF skal fortolkes således, at de er til hinder for nationale bestemmelser, i henhold til hvilke forsikringstageren, hvis denne udøver sin opsigelsesret, altid kun skal have udbetalt tilbagekøbsværdien (forsikringens dagsværdi beregnet i overensstemmelse med forsikringsmatematikkens alment anerkendte regler).

2. Rentekravenes forældelse (det femte præjudicielle spørgsmål i sag C-479/18)

92. Med dette spørgsmål ønsker den forelæggende ret for det tilfælde, at der i forbindelse med en livsforsikringsaftale efter udøvelse af en sen opsigelse skal ske genopretning af situationen før aftaleindgåelsen for at undgå uberettiget berigelse, oplyst, om EU-retten er til hinder for at nedsætte rentekravene til de sidste tre år før sagens anlæggelse på grund af en almindelig forældelsesfrist.

93. Baggrunden for dette spørgsmål er en bestemmelse i Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (almindelig borgerlig lovbog, § 1480), hvorefter »krav på udestående årlige ydelser, navnlig renter, pensioner, underholdsbidrag, aftægtsydelser samt aftalte annuiteter til tilbagebetaling af kapital udløber efter tre år; selve rettigheden forældes ved manglende brug i 30 år«.

94. Krav kan imidlertid ikke forældes, før de er opstået, og heller ikke før den berettigede har fået kendskab til dem. Forældelsen kan altså først begynde at løbe efter udøvelsen af opsigelsesretten.

95. Navnlig kan den ved EU-retten garanterede opsigelsesret ikke udøves effektivt, hvis de krav, der følger af denne, allerede mindskes, før forsikringstageren overhovedet er blevet oplyst om sin ret.

96. Det femte spørgsmål i sag C-479/18 skal derfor besvares som følger: Artikel 15, stk. 1, i direktiv 90/619/EØF som affattet ved direktiv 92/96/EØF og artikel 35, stk. 1, i direktiv 2002/83/EF og artikel 186, stk. 1, i direktiv 2009/138/EF skal fortolkes således, at de er til hinder for nationale bestemmelser, i henhold til hvilke retten til en fast forrentning af de tilbagebetalte præmier – hvis opsigelsesretten udøves på grund af en undladt eller fejlagtig oplysning om opsigelsesretten – som følge af forældelse kan begrænses til den andel, der omfatter de sidste tre år før indgivelsen af søgsmålet.

59 – Forbuddet mod retsmisbrug er et almengyldigt EU-retligt princip. Jf. senest dom af 6.2.2018, Altun m.fl. (C-359/16, EU:C:2018:63, præmis 49).

60 – Dom afsagt af den franske kassationsdomstols anden afdeling for civile sager af 7.2.2019, F-P+B+I, j.nr. 17-27.223.

VII. Forslag til afgørelse

97. På grundlag af ovenstående betragtninger foreslår jeg Domstolen at besvare de præjudicielle spørgsmål fra Landesgericht Salzburg (den regionale domstol i Salzburg) (sag C-355/18, C-356/18 og C-357/18) samt de præjudicielle spørgsmål fra Bezirksgericht für Handelssachen Wien (distriktsdomstolen for handelsretlige sager i Wien) (sag C-479/18) som følger:

»1) Artikel 15, stk. 1, i direktiv 90/619/EØF (andet livsforsikringsdirektiv), som ændret ved direktiv 92/96/EØF (tredje livsforsikringsdirektiv), sammenholdt med artikel 31 i direktiv 92/96/EØF, skal fortolkes således, at meddelelsen om muligheden for opsigelse ikke skal indeholde en oplysning om, at opsigelsen ikke er undergivet særlige formkrav. Derimod er en henvisning til en bestemt form, som skal overholdes, i henhold til EU-retten ikke blot tilladt, men påbudt (det første præjudicielle spørgsmål i sag C-355/18 og C-356/18, det præjudicielle spørgsmål i sag C-357/18).

2) Artikel 15, stk. 1, i direktiv 90/619/EØF (andet livsforsikringsdirektiv), som ændret ved direktiv 92/96/EØF (tredje livsforsikringsdirektiv), sammenholdt med artikel 31 i direktiv 92/96/EØF, og artikel 35, stk. 1, sammenholdt med artikel 36, stk. 1, i direktiv 2002/83/EF, og artikel 185, stk. 1, sammenholdt med artikel 186, stk. 1, i direktiv 2009/138/EF, skal fortolkes således, at – hvis der ikke er nationale bestemmelser om retsvirkningerne af, at der er givet fejlagtige oplysninger om muligheden for opsigelse før indgåelsen af en aftale – begynder fristen for udøvelsen af opsigelsesretten at løbe, hvis forsikringsvirksomheden oplyser, at udøvelsen af opsigelsesretten skal ske skriftligt, selv om opsigelsen i henhold til national ret ikke er undergivet særlige formkrav (det første præjudicielle spørgsmål i sag C-479/18).

For så vidt det er relevant,

3) Artikel 15, stk. 1, i direktiv 90/619/EØF (andet livsforsikringsdirektiv), som ændret ved direktiv 92/96/EØF (tredje livsforsikringsdirektiv), sammenholdt med artikel 31 i direktiv 92/96/EØF, skal fortolkes således, at bestemmelsen er til hinder for nationale bestemmelser, hvorefter fristen for udøvelsen af opsigelsesretten – såfremt der ikke er givet oplysninger eller er givet fejlagtige oplysninger om opsigelsesretten før indgåelsen af en aftale – begynder at løbe på det tidspunkt, hvor forsikringstageren – uanset på hvilken måde – har fået kendskab til sin opsigelsesret (det andet præjudicielle spørgsmål i sag C-479/18).

4) Artikel 15, stk. 1, i direktiv 90/619/EØF (andet livsforsikringsdirektiv), som ændret ved direktiv 92/96/EØS (tredje livsforsikringsdirektiv), sammenholdt med artikel 31 i direktiv 92/96/EØF, og artikel 35, stk. 1, sammenholdt med artikel 36, stk. 1, i direktiv 2002/83/EF, skal fortolkes således, at forsikringstageren også kan meddele sin opsigelse på grund af manglende eller fejlagtig oplysning om opsigelsesretten, efter at den pågældende har fået udbetalt tilbagekøbsværdien på grund af sin ophævelse af aftalen, når national ret ikke regulerer retsvirkningerne af en manglende eller fejlagtig oplysning om opsigelsesretten (det andet præjudicielle spørgsmål i sag C-355/18 og C-356/18 samt det tredje præjudicielle spørgsmål i sag C-479/18).

5) Artikel 15, stk. 1, i direktiv 90/619/EØF, som affattet ved direktiv 92/96/EØF, og artikel 35, stk. 1, i direktiv 2002/83/EF samt artikel 186, stk. 1, i direktiv 2009/138/EF skal fortolkes således, at de er til hinder for nationale bestemmelser, i henhold til hvilke forsikringstageren, hvis denne udøver sin opsigelsesret, altid kun skal have udbetalt tilbagekøbsværdien (forsikringens dagsværdi beregnet i overensstemmelse med forsikringsmatematikkens alment anerkendte regler) (det fjerde præjudicielle spørgsmål i sag C-479/18).

6) Artikel 15, stk. 1, i direktiv 90/619/EØF, som affattet ved direktiv 92/96/EØF, og artikel 35, stk. 1, i direktiv 2002/83/EF samt artikel 186, stk. 1, i direktiv 2009/138/EF skal fortolkes således, at de er til hinder for nationale bestemmelser, i henhold til hvilke retten til en fast forrentning af de

tilbagebetalte præmier – hvis opsigelsesretten udøves på grund af en undladt eller fejlagtig oplysning om opsigelsesretten – som følge af forældelse kan begrænses til den andel, der omfatter de sidste tre år før indgivelsen af søgsmålet (det femte præjudicielle spørgsmål i sag C-479/18).«